

Οι κοινωνικές αιτίες της πολιτικής κρίσης

Οι κρισιακές εκδηλώσεις του διαμορφωμένου από δεκαετίες πολιτικού συστήματος είναι κάτι παραπάνω από εμφανείς. Όλα, μάλιστα, δείχνουν ότι δεν πρόκειται για έναν απλό και μεμονωμένο κλονισμό του ενός ή του άλλου θεσμού του αστικού κοινοβουλευτικού πολιτεύματος αλλά για μια γενικότερη και βαθύτερη διαδικασία, η οποία τείνει να αναμορφώσει ριζικά το πολιτικό σκηνικό, την έννοια και τους μηχανισμούς άσκησης της πολιτικής, τη φυσιογνωμία και τις μορφές της κρατικής παρέμβασης.

Η διαπίστωση αυτή - ότι, δηλαδή, βρισκόμαστε στο επίκεντρο ανακατατάξεων μακροπρόθεσμης σημασίας για το πολιτικό σύστημα - επιβεβαιώνεται από πολλούς παράγοντες: από τη διεθνή (και όχι στενά ελληνική ή ευρωπαϊκή) επέκταση αυτών των φαινομένων· από την καθολικότητά τους (καθώς, εκτός από τα κόμματα, αγγίζουν και τα συνδικάτα, το κράτος, τα ΜΜΕ, τις διεθνείς κεφαλαιοκρατικές ενώσεις κ.λ.π.)· από την παρατεταμένη διάρκειά τους και την ταχύτητα με την οποία ανέρχονται και κατέρχονται διάφοροι πολιτικοί «μεσσίες» τύπου Μπερλουσκόνι ή Κλίντον· από τον πρωτοφανή χαρακτήρα ορισμένων αλλαγών (π.χ. Ιταλία, συγκυβερνήσεις Ελλάδα και Σουηδίας).

Ορισμένες βασικές θέσεις

Τα κρισιακά φαινόμενα και οι συνακόλουθες αναπροσαρμογές που βρίσκονται σε εξέλιξη έχουν αποδοθεί σε πολλές αιτίες. Στους «δεινόσαυρους της πολιτικής», στην «κομματοκρατία», στην «κυριαρχία και τη σήψη των παλιών κομμάτων» ή, ειδικότερα, του «δικομματισμού», στις «πελατειακές σχέσεις», στην «κομματικοποίηση του κράτους», στις «κρατικίστικες ιδεοληψίες και την ασφυκτική κρατική παρέμβαση», στην «υποβάθμιση των αντιπροσωπευτικών θεσμών και του κοινοβουλίου», στις «λαϊκιστικές πιέσεις» και την «έλλειψη εκσυγχρονιστικού πνεύματος», στην «αγκύλωση σε παρωχημένες διαχωριστικές γραμμές και αντιλήψεις», στην «έλλειψη σεβασμού απέναντι στους θεσμούς του δημοκρατικού πολιτεύματος και στην εύρυθμη λειτουργία τους», στην «απουσία σύγχρονης και ευρωπαϊκής κουλ-

τούρας, στην επαρχιώτικη και βαλκανική νοοτροπία μας», στην «τηλεκρατία και το θρίαμβο της εικόνας απέναντι στη σκέψη».

Οι ερμηνείες αυτές αγγίζουν, ασφαλώς, αρκετές πλευρές της πραγματικότητας. Ωστόσο, η ανεπάρκειά τους να εξηγήσουν την ουσία, το βάθος, την έκταση και τη διάρκεια της σημερινής πολιτικής αναστάτωσης, καθώς και τις βαθύτερες αιτίες της, υπερβαίνοντας τα επιφαινόμενα, είναι κάτι παραπάνω από εμφανές.

Η υπέρβαση αυτής της ανεπάρκειας θέτει επί τάπητος το πρόβλημα των θεωρητικών εφοδίων και αφετηριών πάνω στις οποίες θα στηριχθεί μια τέτοια απόπειρα. Πιο συγκεκριμένα - και κατ' ανάγκη επιγραμματικά - ως τέτοιες αφετηρίες εννοούμε τις εξής:

α. Η πολιτική και το πολιτικό σύστημα δεν πρέπει να αποσυνδέονται από τις κοινωνικές - παραγωγικές σχέσεις και την οικονομία: οι πολιτικές ανακατατάξεις δεν πρέπει να εξετάζονται «αποδεσμευμένα» από τις αναδιαρθρώσεις στην παραγωγική βάση και γενικότερα στον οικονομικοκοινωνικό μηχανισμό, ούτε επίσης από την εξέλιξη των ταξικών αντιθέσεων και συγκρούσεων που διαπερνούν την κεφαλαιοκρατική - και κάθε άλλη ταξική - κοινωνία. Η σχετική αυτοτέλεια του πολιτικού εποικοδομήματος - με ότι αυτή συνεπάγεται - είναι, βεβαίως, υπαρκτή. Υπαρκτή είναι και η ενεργητική αντεπίδρασή του (συχνά σημαντικότερη και σε επαναστατικές καμπές καθοριστική) στην υπάρχουσα κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα, με στόχο τη διατήρησή ή την ανατροπή των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων. Ωστόσο όλα αυτά δεν μπορούν και δεν πρέπει να αποκρύψουν τον τελικό καθορισμό της πολιτικής και του πολιτικού συστήματος από το κοινωνικοοικονομικό γίγνεσθαι και τις κοινωνικές σχέσεις: δεν μπορούν να αναιρέσουν το ότι η πολιτική - σύμφωνα με τη μαρξιστική διατύπωση - είναι, τελικά, συμπτωκνωμένη έκφραση της οικονομίας και των διαφορετικών κοινωνικών συμφερόντων. Δεν μπορούν, επίσης, να μάς οδηγήσουν σε μια αντίληψη η οποία θα βλέπει τους μηχανισμούς της πολιτικής εξουσίας και την κρίση του πολιτικού συστήματος μόνο στο επίπεδο της λεγόμενης «κεντρικής πολιτικής σκηνής» (παρότι, σύμφωνα πάντα με τη μαρξιστική θεώρηση, η έννοια της πολιτικής δεν αναφέρεται γενικά σε κάθε δραστηριότητα και κοινωνική αντιπαράθεση, αλλά σ' αυτές που αφορούν τον επηρεασμό και τον προσανατολισμό του κράτους, σ' αυτές που σχετίζονται με ρυθμίσεις οι οποίες έχουν γενική κοινωνική ισχύ) αγνοώντας ή υποτιμώντας μια σειρά άλλους παράγοντες - πιο αθέατους αλλά εξίσου αποτελεσματικούς - που δρουν σε πιο αποκεντρωμένο, καθημερινό και άμεσο επίπεδο, εντός και εκτός της παραγωγικής διαδικασίας.

β. Η έννοια και ο χώρος της πολιτικής, των πολιτικών θεσμών και σχέσεων, του πολιτικού συστήματος δεν είναι ενιαίος και ομοιογενής, ούτε από την άποψη του περιεχομένου και της λειτουργίας, ούτε από την άποψη των μορφών και του τρόπου άσκησης, ούτε σε ότι αφορά τις σχέσεις με τους πολίτες. Αντίθετα - όπως άλλωστε και η κοινωνία - διχάζεται, στον πόλο ο οποίος, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, συνει-

δητά ή όχι λειτουργεί και δρα υπέρ της διατήρησης της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων (εν προκειμένω της κεφαλαιοκρατικής), εκφράζοντας κυρίως τις κοινωνικές δυνάμεις που έχουν συμφέρον απ' αυτή τη διατήρηση, και στον πόλο που δραστηριοποιείται με επιδίωξη και ριζοντα την ανατροπή και το μετασχηματισμό της, αντιπροσωπεύοντας εκείνα τα στρώματα και τις τάσεις που έχουν συμφέρον από μια τέτοια εξέλιξη (εν προκειμένω τη μισθωτή κυρίως εργασία, χειρωνακτική και πνευματική). Συνεπώς η πολιτική είναι η ενότητα αλλά και η αντιπαράθεση αυτών των δύο πόλων, η συνύπαρξη αλλά και η σύγκρουσή τους, η διαρκής αναμέτρηση για την επικράτηση του ενός ή του άλλου. Εννοείται, βέβαια, ότι όσο υπάρχουν οι κεφαλαιοκρατικές κοινωνικές σχέσεις - και γενικότερα οι τάξεις και οι ταξικές σχέσεις - είναι αδύνατη η πλήρης κατάργηση αυτών των δύο τάσεων-πόλων, παρότι σε μερικές ιστορικές περιόδους (όπως η σημερινή) η μια απ' αυτές (πιο συγκεκριμένα η δεύτερη) δείχνει να εξουδετερώνεται ή και να εξαφανίζεται. Απ' αυτή την άποψη το πιο κομβικό στοιχείο της σημερινής πολιτικής κρίσης είναι ακριβώς η ύπαρξη σε λαθροβίωση της δεύτερης τάσης, είναι η απουσία - με ορατούς και υπολογίσιμους όρους - του πόλου που θα αμφισβητήσει έμπρακτα την υπάρχουσα πραγματικότητα.

γ. Το κυρίαρχο πολιτικό σύστημα συνολικά, αλλά και ο καθένας από τους κρίκους του αυτοτελώς δεν πρέπει να θεωρείται ως ουδέτερος θεσμός, ως έξω- ή υπερταξικός μηχανισμός, ως «αντικειμενικός» στίβος εντός του οποίου διεξάγονται ελεύθερα και ανεπηρέαστα οι πολιτικές αναμετρήσεις. Πρόκειται, αντίθετα, για ένα μηχανισμό υλοποίησης-διασφάλισης της αστικής κυριαρχίας· για ένα σύστημα άσκησης και πραγμάτωσης της πολιτικής εξουσίας του κεφαλαίου· για ένα σύστημα διαιώνισης της καταπίεσης και της εκμετάλλευσης της εργαζόμενης πλειοψηφίας. Πρόκειται, επίσης, για ένα μηχανισμό ο οποίος έχει συγκροτηθεί ακριβώς γι' αυτό το σκοπό και είναι διαποτισμένος μ' αυτήν την επιδίωξη. Γι' αυτό, προφανώς, δεν μπορεί να αποτελέσει το πρότυπο, το εργαλείο ή το «όχημα» μιας κοινωνίας διαφορετικού τύπου· γι' αυτό, επίσης, δεν μπορεί να αποτελέσει το προνομιακό - πολύ περισσότερο το καθοριστικό ή το αποκλειστικό - πεδίο στο οποίο θα διαμορφωθούν οι προϋποθέσεις γι' αυτή την κοινωνία. Η επίδραση που έχει σ' αυτό το μηχανισμό η εξέλιξη της ταξικής πάλης είναι αναμφισβήτητη. Όμως αυτό δεν σημαίνει ότι η ταξική πάλη αντικαθρεφτίζεται και μεταφέρεται στο εσωτερικό του, ούτε δικαιολογεί τις θεωρίες που τον εμφανίζουν να «διασχίζεται από την ταξική πάλη», αποκρύπτοντας ότι αυτός ο μηχανισμός δεν στέκεται έξω, αλλά συμμετέχει σ' αυτήν πάντα από τη σκοπιά του κυρίαρχου πόλου της. Κατ' αναλογία, συνεπώς, με το διχασμό της πολιτικής υπάρχει και ο διχασμός του πολιτικού συστήματος. Μόνο που τους αντιπαραθετικούς με την υπάρχουσα κεφαλαιοκρατική κατάσταση θεσμούς δεν πρέπει να τους ταυτίζουμε με τις όποιες έδρες ή θέσεις κατακτά η τάση της εργατικής αντικαπιταλιστικής απελευθέρωσης μέσα στους διάφορους κρίκους του αστικού πολιτικού συστήματος (κοινοβούλιο, συνδικάτα, τοπική αυτοδιοίκηση κ.λπ.), αλλά να τους ανιχνεύουμε κυρίως στις αυθεντικές μορφές που διαμορφώ-

νει, έξω απ' αυτούς και σε ανταγωνιστική αντίθεση μ' αυτούς, η αγωνιστική πρωτοβουλία των εργαζόμενων τάξεων.

δ. *Οι διάφοροι κρίκοι και θεσμοί του πολιτικού συστήματος δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται αποσπασματικά.* Έτσι, το κράτος και οι μηχανισμοί του (κοινοβούλιο, εκλογικό σύστημα, πρόεδρος δημοκρατίας, τοπική αυτοδιοίκηση, δικαιοσύνη, κατασταλτικοί μηχανισμοί, στρατός, ιδεολογικοί μηχανισμοί κ.λπ.), τα κόμματα, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ), οι εκκλησίες, η εκπαίδευση, τα συνδικάτα, οι φορείς και οι ενώσεις του κεφαλαίου, τα διάφορα ινστιτούτα και κέντρα, οι μηχανισμοί πολιτισμικής παρέμβασης κ.λπ., πρέπει να αντιμετωπίζονται με δεδομένο το ενιαίο και την αλληλοδιαπλοκή της λειτουργίας και των σκοπών τους: να προσεγγίζονται, δηλαδή, ως στοιχεία ενός ενιαίου συστήματος και μηχανισμού. Μ' αυτό δεν έχουμε πρόθεση να υποτιμήσουμε τις διαφοροποιήσεις ανάμεσα σ' αυτούς τους κρίκους, ούτε τις μεταξύ τους αντιπαραθέσεις - οι οποίες έχουν πληθύνει τελευταία - που αποσκοπούν στην ισχυροποίηση του ρόλου του ενός ή του άλλου, στα πλαίσια πάντα του αστικού πολιτικού συστήματος. Αντίθετα, θέλουμε να υπογραμμίσουμε ακριβώς την ενότητα, τη σύμπλεξη και την αλληλοδιαπλοκή των στόχων και των λειτουργιών τους. Συνεπώς, η υποβάθμιση της σημασίας ενός κρίκου στα πλαίσια αυτού του συστήματος (π.χ. των κομμάτων ή των άλλων μορφών πολιτικής αντιπροσώπευσης και διαμεσολάβησης) δεν σημαίνει κατ' ανάγκη συνολική κρίση του, καθώς, την ίδια στιγμή, μπορεί να ισχυροποιούνται άλλοι κρίκοι (π.χ. τα ΜΜΕ). Αντίστοιχα, η αναβάθμιση του ρόλου ενός κρίκου (π.χ. της αυτοτελούς παρέμβασης του κεφαλαίου) δεν πρέπει να γενικεύεται αυθαίρετα και αβασάνιστα, όπως, για παράδειγμα, δείχνει η υιοθέτηση του όρου «ιδιωτικοποίηση της πολιτικής» (τουλάχιστον όταν δεν χρησιμοποιείται καταχρηστικά ή δημοσιογραφική αδεία).

ε. Η έννοια και οι θεσμοί της πολιτικής, καθώς και το πολιτικό σύστημα δεν υπήρχαν ούτε θα υπάρχουν πάντα και, βεβαίως, δεν είχαν πάντα την ίδια και απαραίλακτη μορφή. Αντίθετα, εξελίσσονται σε στενή συνάρτηση και αλληλεπίδραση με την εξέλιξη των κοινωνικοοικονομικών δεδομένων και των ταξικών αντιπαραθέσεων. Έτσι, η διαμόρφωσή τους ως αυτοτελών δραστηριοτήτων και μηχανισμών συνδέεται με την εμφάνιση των ταξικών-εκμεταλλευτικών κοινωνιών και του κράτους (πολλοί απ' αυτούς, άλλωστε, είναι κρίκοι του)· συνεπώς η κατάργησή τους συνδέεται με την εξαφάνιση των τάξεων, των ταξικών κοινωνιών και κάθε μορφής κρατικών, εξουσιαστικών δομών. Σημαντικές μεταμορφώσεις, βέβαια, έχουν γνωρίσει και συνεχίζουν να γνωρίζουν η πολιτική και το πολιτικό σύστημα και στα πλαίσια των εκμεταλλευτικών κοινωνιών και ειδικά του καπιταλισμού. Μ' αυτές, χωρίς να αλλάζει ο χαρακτήρας τους, επιτυγχάνεται η καλύτερη ανταπόκριση στις απαιτήσεις της οικονομικής βάσης και της κοινωνικής διαπάλης, η αποτελεσματικότερη διασφάλιση της αστικής κυριαρχίας και κερδοφορίας. Όχι τυχαία μερικές απ' αυτές τις πιο σημαντικές μεταμορφώσεις έχουν πραγματοποιηθεί παράλληλα

με εξίσου σημαντικές καμπές στην εξέλιξη της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας (1870-1890, 1915-1945, 1965-1985). Μια απ' αυτές τις σημαντικές μεταμορφώσεις του αστικού πολιτικού συστήματος ήταν εκείνη του 1915-1945 (που συνδέθηκε με τη διάδοση του εϊλορισμού-φορντισμού και με το λεγόμενο κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό), η οποία οδήγησε στη διαμόρφωση του «κράτους πρόνοιας», στον κε-ϋνσιανικού τύπου κρατικό παρεμβατισμό, στην τεράστια ανάπτυξη των αστικών θεσμών πολιτικής διαμεσολάβησης και έμμεσης αντιπροσώπευσης (μαζικά κόμματα, συνδικάτα κ.λπ.), στην εδραίωση και ομαλή λειτουργία των αστικών κοινοβουλευτικών θεσμών. Αυτό ακριβώς το πολιτικό μοντέλο και η αντίστοιχη έννοια της πολιτικής είναι που κλονίζεται και αναμορφώνεται σήμερα.

στ. Στην παρούσα φάση, όπως άλλωστε και σε κάθε ανάλογη σημαντική καμπή στην ιστορική διαδρομή του πολιτικού συστήματος, δεν εκδηλώνονται μόνο οι διαδικασίες της κρίσης, δεν υπάρχει μόνο η εκρηκτική εξωτερίκευση των κοινωνικών αντιθέσεων. Συνυπάρχουν, ταυτόχρονα, *οι εκδηλώσεις και οι τάσεις υπερβάσης τους*, τόσο από την πλευρά των κυρίαρχων κεφαλαιοκρατικών δυνάμεων, όσο και από την πλευρά των καταπιεζόμενων στρωμάτων. Οι καμπές που προαναφέρθηκαν επιβεβαιώνουν τόσο το διπλό χαρακτήρα της κρίσης (κρίση-εξομάλυνση), όσο και το διπλό, ανταγωνιστικό χαρακτήρα των προσπαθειών υπέρβασής της (ας θυμίσουμε ότι σε κάθε μία απ' αυτές τις καμπές υπήρχε, παράλληλα, ο «αντίλογος» των καταπιεσμένων: η Παρισινή Κομμούνα, οι επαναστάσεις του '17-'20 με κορυφαία την Οκτωβριανή, ο Μάης του '68). Η ιδιομορφία της σημερινής περιόδου είναι ότι, ενώ η μια τάση υπέρβασης - αυτή, δηλαδή, που εκδηλώνεται από τις κεφαλαιοκρατικές δυνάμεις - προβάλλει με σαφήνεια και δυναμισμό, η αντίθετή της υπάρχει απλώς ως τάση, δυνατότητα και αναγκαιότητα που λειτουργεί και εκφράζεται κυρίως αντικειμενικά και ελάχιστα πολιτικά.

Εν μέσω δύο «καταρρέψεων»

Ας επιστρέψουμε όμως στην κρίση του πολιτικού συστήματος, και ας προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε τις βαθύτερες αιτίες της με βάση τις θέσεις που ήδη εκτέθηκαν.

Το πρώτο, λοιπόν, δεδομένο το οποίο βρίσκεται πίσω από τη σημερινή πολιτική κρίση είναι *τα κρισιακά φαινόμενα της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής* ως κυρίαρχου κεφαλαιοκρατικού οικονομικού, κοινωνικού, πολιτικού και ιδεολογικού ρεύματος, το οποίο ενοποιεί τα διάφορα αστικά τμήματα κάτω από την ηγεμονία του πολυεθνικού-πολυκλαδικού κεφαλαίου, διασφαλίζει τις κοινωνικές του συμμαχίες και μεγιστοποιεί την κερδοφορία τους.

Οι νεοφιλελεύθερες-μονεταριστικές «συνταγές» αποτέλεσαν την κυρίαρχη «απάντηση» των κεφαλαιοκρατικών δυνάμεων και κυβερνήσεων στη διαρθρωτική κρίση του 1973-1975. Στην περίοδο που ακολούθησε εξασφάλισαν μια ορισμένη οι-

κονομική-αναπτυξιακή ευεξία στον κόσμο του κεφαλαίου. Ωστόσο σήμερα δοκιμάζονται σκληρά, καθώς αδυνατούν να εξασφαλίσουν μια συνολικά υψηλή αποδοτικότητα του κεφαλαίου και να αντιρροπήσουν την πτωτική τάση του μέσου ποσοστού κέρδους. Οι αλληπάλληλες νομισματικές κρίσεις, οι χαμηλοί ή και αρνητικοί αναπτυξιακοί δείκτες, η πρωτοφανής ανεργία, ο κλονισμός μεγάλων πολυεθνικών εταιριών αποτελούν εκδηλώσεις αυτής ακριβώς της δοκιμασίας.

Βρισκόμαστε, λοιπόν, στη δίνη μιας νέας κρίσης υπερσυσσώρευσης - ή, κατ' άλλους, σε ένα νέο παροξυσμό μιας κρίσης υπερσυσσώρευσης που υπήρχε σε «λαθροβίωση» αρκετά χρόνια πριν. Πρόκειται για μια κρίση η οποία έχει στον πυρήνα της και εκφράζεται στην πτωτική τάση του μέσου ποσοστού κέρδους. Η κρίση, συνεπώς, εδράζεται πρώτα και κύρια στο επίπεδο της παραγωγικής διαδικασίας - εκεί, δηλαδή, που δρουν οι βασικές σχέσεις του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, η εκμετάλλευση και η απόσπαση της υπεραξίας. Ταυτόχρονα όμως διαπερνά και όλες τις άλλες σφαίρες του καπιταλιστικού οικονομικού μηχανισμού (ανταλλαγή, κυκλοφορία, διανομή).

Η κρίση του νεοφιλευθερισμού αντανάκλαται - προφανώς όχι με ευθύγραμμο και σχηματικό τρόπο - και στο πεδίο της πολιτικής και της ιδεολογίας. Στο πολιτικό (και πιο συγκεκριμένα στο κομματικό) μάλιστα σύστημα εκφράζεται με πιο εκρηκτικό τρόπο. Ο λόγος είναι ο εξής: το πρώτο κύμα της νεοσυντηρητικής αναδιάρθρωσης (δεκαετία του '80) στηρίχθηκε βασικά στην υπάρχουσα διάταξη του πολιτικού και κομματικού σκηνικού, με τις αναγκαίες, βέβαια, αναπροσαρμογές στο περιεχόμενο της ασκούμενης πολιτικής. Στηρίχθηκε, δηλαδή, στους βρετανούς συντηρητικούς, στους γερμανούς χριστιανοδημοκράτες, στους γάλλους και ισπανούς σοσιαλιστές, στους αμερικανούς ρεπουμπλικάνους. Οι αναδιαρθρώσεις στο κομματικό σύστημα υστέρησαν σε σχέση μ' αυτές που πραγματοποιήθηκαν στην οικονομία και την ιδεολογία, αλλά και σε σχέση μ' αυτές που εκτυλίχθηκαν στους άλλους κρίκους του κεφαλαιοκρατικού πολιτικού συστήματος. Έτσι, σήμερα η φθορά του κυρίαρχου πολιτικού σκηνικού είναι διπλή, καθώς εμπεριέχει από τη μία τα «γεροντικά εκφυλιστικά στοιχεία» της καθυστέρησης σε σχέση με την οικονομία και, από την άλλη, τις «παιδικές ασθένειες» μιας κεφαλαιοκρατικής στρατηγικής που δεν πρόλαβε να συμπληρώσει 15 χρόνια ζωής.

Αυτή η φθορά πλήττει όλα τα κόμματα· και αυτά που συνέβαλαν από κυβερνητικές θέσεις στην εφαρμογή της νεοσυντηρητικής «καθαρόαιμα» συντηρητικά ή μη· και εκείνα - σοσιαλδημοκρατικά ή αριστερά - που αποδείχθηκαν ανίκανα ως αντιπολίτευση να την αναχαιτίσουν.

Το πρόβλημα περιπλέκεται ακόμα πιο πολύ, καθώς έχουμε εισέλθει σε μια εποχή όπου όλα κινούνται με ιλιγγιώδεις ταχύτητες και μεταβάλλονται με ασύλληπτους ρυθμούς: τα παραγωγικά-οικονομικά δεδομένα, οι επιχειρηματικές στρατηγικές, τα παραγόμενα προϊόντα, τα καταναλωτικά πρότυπα, οι εργασιακές μέθοδοι και οι μηχανισμοί απόσπασης υπεραξίας, οι τεχνολογικές καινοτομίες. Διαμορφώνεται, έτσι, ένα περιβάλλον στο οποίο συρρικνώνεται εντυπωσιακά ο χρήσιμος χρόνος ζωής των γνώσεων, των τεχνολογικών ανακαλύψεων, των ιδεών, των προϊό-

ντων, των παραγωγικών δομών, των πολιτισμικών προτύπων, των πολιτικών επιλογών, με αποτέλεσμα «νεογέννητα όντα» να εμφανίζονται «ρυτίδες υπερηλικού» ήδη από τη «βρεφική» τους ηλικία. Η γρήγορη φθορά του Κλίντον, των θεωριών του Φράνσις Φουκουγιάμα για το «Τέλος της Ιστορίας», του Μπερλουσκόνι, της Ν.Δ. στην Ελλάδα είναι μερικές εκδηλώσεις αυτής της εξέλιξης στο πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο.

Αυτή η εξέλιξη δημιουργεί με τη σειρά της την ανάγκη για αλληπάληλες τομές στο επίπεδο της παραγωγής, της πολιτικής, της ιδεολογίας, των κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες συχνά δημιουργούν μια εκρηκτική σύμπλεξη ανάμεσα σε ανολοκλήρωτες τομές προηγουμένων φάσεων και στην απαίτηση για νέες τομές, για διαρκείς αναπροσαρμογές και μετασχηματισμούς. Η δυσκινησία και η ακαμψία του σημερινού πολιτικού συστήματος φαντάζει τεράστια απέναντι σε αυτές τις τάσεις.

Δεν είναι, όμως, μόνον η «κατάρρευση του υπαρκτού νεοφιλευθερισμού» που αποσαθρώνει το σημερινό πολιτικό τοπίο. Όσο και αν φαίνεται παράλογο, *ανάλογες επιδράσεις έχει και η κατάρρευση του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού»*, καθώς και αυτή του παραδοσιακού αριστερού και συνδικαλιστικού κινήματος στη Δύση.

Οι «σοσιαλιστικές χώρες» και ο κομμουνισμός ήταν, ως τα τέλη της δεκαετίας του '80, μια σοβαρή διαχωριστική γραμμή, ένα κομβικό σημείο αναφοράς, ένα καθοριστικό πεδίο συσπείρωσης (στο μη συντηρητικό χώρο) και αντισυσπείρωσης (στο συντηρητικό χώρο). Ο κομμουνισμός - ως «υπαρκτό» κοινωνικό σύστημα, ως σύνολο αξιών και ιδεών, ως πολιτική αντίληψη και στάση - ήταν ένας ιστορικός αντίπαλος ο οποίος δημιουργούσε ορισμένα κριτήρια πολιτικής συμπεριφοράς, παρείχε ένα αίσθημα σκοπού και ταυτότητας και συνέβαλε στον υποβιβασμοπειθάρχηση άλλων αντιθέσεων και συγκρούσεων, τόσο στη Δεξιά όσο και στην Αριστερά. Η αντιπαράθεση του «κόσμου της ελευθερίας και της αγοράς» με τον «κρατισμό», το «σιδηρούν παραπέτασμα» και τον «από βορρά κίνδυνο», ο λεγόμενος «διπολισμός» ή «ψυχρός πόλεμος» σφράγιζε την πολιτική διαπάλη (προφανώς όχι μόνον ή κυρίως στο πεδίο του ανταγωνισμού των εξοπλισμών).

Καθώς αυτά τα στοιχεία τείνουν προς εξαφάνιση, αποδιοργανώνεται συνολικά το πολιτικό σκηνικό και ιδιαίτερα, μια σειρά παράγοντες οι οποίοι στηρίχθηκαν - μαζί και με άλλες αιτίες - και στην ύπαρξη του «αντίπαλου δέους» (π.χ. σύστημα κοινωνικής προστασίας, υπερδιόγκωση του στρατιωτικοβιομηχανικού συμπλέγματος, γεωπολιτικές συμμαχίες, στρατιωτικοπολιτικές ενώσεις όπως το ΝΑΤΟ και η ΔΕΕ).

Παράλληλα, *αποψιλώνεται ο πολιτικός δυναμισμός και η εμβέλεια όσων είχαν αναφορές στο σοσιαλισμό, τον κομμουνισμό και το μαρξισμό*, είτε πρόκειται για τα παραδοσιακά ΚΚ και τα τμήματα που προέκυψαν από τις κατά καιρούς διασπάσεις του, είτε πρόκειται για το ευρωκομμουνιστικό ρεύμα, είτε για τη σοσιαλδημοκρατία και τους οπαδούς του «δημοκρατικού σοσιαλισμού», του «σοσιαλισμού με ανθρώπινο πρόσωπο» κ.λπ.

Ας κάνουμε εδώ τρεις επισημάνσεις.

Πρώτον. Αυτή η «απαξίωση» και η φθορά των αριστερών ρευμάτων και του παραδοσιακού συνδικαλιστικού κινήματος δεν οφείλεται μόνον ή κυρίως στην κατάρρευση των «σοσιαλιστικών καθεστώτων». Η κυριώτερη αιτία της βρίσκεται στο εσωτερικό των καπιταλιστικών χωρών· βρίσκεται, πιο συγκεκριμένα, στην αδυναμία τους να συγκροτήσουν ένα πραγματικά «αντίπαλο δέος» - στα πεδία της πολιτικής διαπάλης, των ιδεολογικών αναμετρήσεων και των κοινωνικοοικονομικών αντιπαραθέσεων - που θα αντιπροσωπεύει την τάση επαναστατικού μετασχηματισμού της καπιταλιστικής κοινωνίας και θα μάχεται καθημερινά και έμπρακτα γι' αυτήν· βρίσκεται, επίσης, στο γεγονός ότι, ακόμα και οι τάσεις που έγκαιρα ή πιο αργά «διεγνώσαν» την πορεία εκφυλισμού και αστικοποίησης του παραδοσιακού αριστερού και συνδικαλιστικού κινήματος, δεν κατόρθωσαν να υπερβούν στην πράξη αυτή την πορεία διαμορφώνοντας έναν υπολογίσιμο πόλο ουσιαστικής ανασυγκρότησης του επαναστατικού κινήματος. Αλλά οι αιτίες της κρίσης της Αριστεράς είναι ένα μεγάλο θέμα που ξεπερνά τους στόχους αυτού του κειμένου.

Δεύτερον. Μιλήσαμε για φθορά όλων όσων αναφέρονται στο μαρξισμό και την Αριστερά. Μ' αυτό δεν θέλουμε να ταυτίσουμε όλα τα ρεύματα ή τις «αναγνώσεις» οι οποίες υπήρχαν μέσα στο μαρξιστικό και αριστερό κίνημα, ούτε να υποτιμήσουμε κάποιες απ' αυτές που, πιο έγκαιρα ή πιο ουσιαστικά (στο πεδίο της ιδεολογίας, της πολιτικής ή του κινήματος), επιχείρησαν να ακολουθήσουν μια διαφορετική πορεία. Ωστόσο, θεωρούμε ότι *καμμιά απ' αυτές δεν έκανε τελικά και συνολικά το «μεγάλο άλμα»*· και ακόμα ότι οι όποιες διαφοροποιήσεις τους από το κυρίαρχο ρεύμα της Αριστεράς και του «σοβιετικού ή ορθόδοξου μαρξισμού» δεν δικαιολογούν ούτε στο ελάχιστο την αυτάρεσκη αποστασιοποίηση από τη γενικευμένη φθορά της Αριστεράς και του μαρξισμού στις συνειδήσεις των ανθρώπων, ούτε την ψευδαίσθηση ότι «αυτή η ανυποληψία δεν αγγίζει εμάς που τα λέγαμε και πριν από την κατάρρευση».

Τρίτον. Από μερικούς παρουσιάζονται ως «επάνοδος του μαρξισμού ή της Αριστεράς» ορισμένες τάσεις ή φορείς οι οποίοι «ανακαλύπτουν» την ουσία του μαρξισμού και της Αριστεράς σε έννοιες όπως η ανταγωνιστικότητα, η παραγωγικότητα, η αγορά, η Ευρωπαϊκή Ένωση, η κοινοβουλευτική δημοκρατία κ.λπ. Ωστόσο αυτές οι απόψεις και τα αντίστοιχα πολιτικά σχήματα που τις προβάλλουν, φαίνεται να έχουν σχέση μάλλον με τη διαμόρφωση των αναγκαίων για το κυρίαρχο σύστημα αριστερών πολιτικών και ιδεολογικών του «άκρων» - ιδιαίτερα χρήσιμων σε μια εποχή ανακατατάξεων - παρά με τη διαμόρφωση των ανταγωνιστικών προς αυτό το σύστημα πόλων.

Αυτές οι εξελίξεις έχουν δραματικά αποτελέσματα στη συνείδηση και τη συμπεριφορά των ανθρώπων: η κοινωνία της ελεύθερης αγοράς και του κέρδους φαντάζει ως μονόδρομος, η ελπίδα και το όραμα μιας άλλης κοινωνίας φαίνεται μακρινό και ουτοπικό, ο ατομισμός, η αποστράτευση και οι λογικές του «ο σώζων εαυτόν σωθήτω» γίνονται κυρίαρχες.

Σε ένα κοινωνικό έδαφος διαφορετικό

Οι νεοσυντηρητικές επιλογές μπορεί να εμφανίζουν σήμερα κρισιανά φαινόμενα, όμως πολλές από τις κοινωνικοοικονομικές αλλαγές που δρομολογήθηκαν μετά την κρίση του 1973-1975 και συνδέθηκαν μ' αυτή την κεφαλαιοκρατική στρατηγική είναι ήδη καθεστώσ. *Οι αναδιαρθρώσεις που προώθησαν οι αστικές δυνάμεις - ανεξάρτητα αν σήμερα δεν τους αρκούν - έγιναν αντικειμενική -, υλική πραγματικότητα* η οποία επιδρά και μάλιστα καθοριστικά στην κοινωνική θέση, τη συνείδηση και την πολιτική συμπεριφορά των εργαζομένων και των νέων.

Ας καταγράψουμε μερικές απ' αυτές τις αλλαγές.

Καταρχήν. Τις μεταπολεμικές δεκαετίες η καπιταλιστική παραγωγή οργανώθηκε με βάση τα πρότυπα των Τέιλορ-Φόρντ: την κατακερματισμένη και μονότονη εργασία, τη μαζική παραγωγή, τα σταθερά καταναλωτικά πρότυπα και τα τυποποιημένα προϊόντα, τις τεράστιες εδαφικές συγκεντρώσεις της εργατικής τάξης και την αυστηρή εργασιακή πειθαρχία. Σ' αυτό το μοντέλο αντιστοιχούσαν -όχι ευθύγραμμα προφανώς- συνδικάτα και κόμματα - από τα δεξιά ως τα αριστερά - μαζικά, συγκεντρωτικά, ομογενοποιημένα, αρχηγικά, μονολιθικά. Αντιστοιχούσε, επίσης, ένα ευρύ πλέγμα (κομματικό, κρατικό κ.λπ.) πολιτικής διαμεσολάβησης το οποίο λειτουργούσε ομαλά για αρκετές δεκαετίες.

Σήμερα, οι αναδιαρθρώσεις στην παραγωγική και εργασιακή διαδικασία, ο κατακερματισμός του παραγωγικού ιστού, οι διαρκείς τεχνολογικές καινοτομίες, η πολυδιάσπαση της εργατικής τάξης (χωρικά, μορφωτικά, εργασιακά), η γεωγραφική αποκέντρωση, η «μάχη της ποιότητας και της διαφορετικότητας των προϊόντων», η εκμετάλλευση ενός όλο και μεγαλύτερου εύρους πνευματικών και δημιουργικών δυνατοτήτων του εργαζόμενου ανθρώπου *δεν μπορούν να «χωρέσουν» στο παραδοσιακό σύστημα των συνδικάτων και των κομματικών οργανισμών.* Η ανάγκη για νέες κομματικές και συνδικαλιστικές μορφές, με νέα δομή και συγκρότηση και νέα σχέση με τις μάζες είναι πλέον κάτι παραπάνω από εμφανές και για το κεφάλαιο αλλά και για τις καταπιεζόμενες τάξεις.

Δεύτερον. Οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις της εργαζόμενης πλειοψηφίας και η οξύτητα της επίθεσης κατά των εργατικών δικαιωμάτων *τροποποιούν τους όρους με τους οποίους οργανώνονται οι κοινωνικές συμμαχίες του κεφαλαίου με τμήματα των εργαζομένων.* Οι συμμαχίες αυτές οργανώνονται σήμερα περισσότερο απευθείας από τις κεφαλαιοκρατικές δυνάμεις, χωρίς άλλες διαμεσολαβήσεις και αφορούν αριθμητικά ισχνότερα τμήματα, τα οποία συνδέονται με ποικίλους τρόπους με τους πιο δυναμικούς κρίκους της κεφαλαιοκρατικής μηχανής. Ταυτόχρονα, όμως, αυτές οι συμμαχίες μοιάζουν να είναι πιο ισχυρές, διαμορφώνοντας ένα πιο ανθεκτικό κοινωνικό μπλοκ που ηγεμονεύεται από την παρουσία του πολυεθνικού κεφαλαίου και ενδιαφέρεται όχι τόσο για το ποιός κυβερνά, αλλά για το πόσο προχωρά η «εκσυγχρονιστική και αναπτυξιακή προσπάθεια».

Στον αντίποδα αυτής της τάσης βρίσκονται οι τεράστιες ζώνες της κοινωνικής εξαθλίωσης και περιθωριοποίησης, με τις οποίες είναι τρομακτικά δύσκολο να «υ-

πογραφεί» ένα μαζικό, αποτελεσματικό και ανθεκτικό «κοινωνικό συμβόλαιο». Γι' αυτό αναγορεύεται σε κεντρική επιδίωξη των κρατούντων η αποπολιτικοποίηση, η πολιτική περιθωριοποίηση, η αποχαύνωση και παθητικοποίηση αυτών των στρωμάτων.

Η τρίτη πλευρά αφορά στην «επικοινωνιακή έκρηξη» των τελευταίων δεκαετιών, την «πληροφορική και τηλεπικοινωνιακή επανάσταση», τις νέες μορφές των οπτικοακουστικών μέσων. Οι αλλαγές αυτές τροποποιούν ριζικά τους μηχανισμούς και τις μεθόδους πολιτικής, ιδεολογικής και πολιτισμικής χειραγώγησης, εξασθενίζουν το ρόλο που είχαν παλιότερα μια σειρά φορείς και τμήματα του συστήματος πολιτικής διαμεσολάβησης (ανάμεσά τους και τα κόμματα), προσδίδουν στα ΜΜΕ (και κατά συνέπεια σε όποιους τα ελέγχουν) τεράστιες πολιτικές δυνατότητες. Ταυτόχρονα αναδεικνύουν νέα μοντέλα πολιτικής συμπεριφοράς και «ενασχόλησης με τα κοινά», αποδυναμωμένα από τα όποια συλλογικά, κινηματικά, λαϊκά και συμμετοχικά χαρακτηριστικά και στηριγμένα στην ατομική σχέση, στην παθητική παρακολούθηση από το σπίτι και στα τηλεοπτικά στρογγυλά τραπέζια. Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο ότι οι πιο δυναμικές μερίδες του κεφαλαίου - στην Ελλάδα και διεθνώς - φροντίζουν να εξασφαλίσουν άμεσες ή έμμεσες προσβάσεις στο χώρο των media.

Το τέταρτο δεδομένο σχετίζεται επίσης με το ρόλο των ΜΜΕ, αλλά όχι μόνο μ' αυτόν. Πρόκειται για τον ακραίο κατακερματισμό και την εξατομίκευση, για την αποσάθρωση όλων των μορφών συλλογικής συσπείρωσης (στην εργασία, στην πολιτική, στην πολιτιστική δημιουργία, στον τόπο κατοικίας κ.λπ.), για την πολυδιάσπαση του παραδοσιακού κοινωνικού ιστού, για την τεράστια αποξένωση των ανθρώπων και των σχέσεών τους, για την «πολεοδομική απορρύθμιση» (καθώς αλλού ζεις, αλλού δουλεύεις, αλλού διασκεδάζεις), για την πλήρη κυριαρχία της λογικής του «κοινωνικού δαρβινισμού». Οι παράγοντες αυτοί απομονώνουν εκατομμύρια ανθρώπους, τους εγκλωβίζουν στο διαμέρισμά τους και τους κάνουν ευάλωτους στην επίδραση των ΜΜΕ, καθώς αυτά και τα διάφορα περιοδικά ποικίλης και εύπεπτης ύλης λειτουργούν, πλέον, ως το μοναδικό κανάλι επικοινωνίας με τον «έξω κόσμο».

Ταυτόχρονα, οι εν λόγω παράγοντες αναγορεύουν συχνά στη συνείδηση αρκετών ανθρώπων τη θρησκεία ή το έθνος ως έσχατο όριο συσπείρωσης, ασφάλειας και συλλογικής ταυτότητας, τροφοδοτώντας τεράστια ρεύματα εθνικιστικής τύφλωσης, νεοφασιστικής αναβίωσης και θρησκευτικής μισαλλοδοξίας. Βεβαίως αυτά τα ρεύματα δεν πρέπει να ερμηνευθούν μονοσήμαντα. Εκτός απ' αυτούς τους παράγοντες τα τροφοδοτούν, επίσης, οι αντιπαραθέσεις των κεφαλαιοκρατικών ολιγαρχιών για το νέο μοίρασμα των «σφαιρών επιρροής», οι τάσεις αντιδραστικοποίησης που διασχίζουν όλη την κοινωνία στα πλαίσια της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής, η οξύτητα των κοινωνικοοικονομικών προβλημάτων (π.χ. ανεργία).

Ο νέος ρόλος του κράτους

Οι αλλαγές στο ρόλο και την παρέμβαση του κράτους αποτελούν έναν ακόμα παράγοντα που δρα αποσυνθετικά στο παραδοσιακό πολιτικό σύστημα.

Στις προηγούμενες περιόδους - και ιδιαίτερα στις μεταπολεμικές δεκαετίες - το κράτος πρόβαλλε με ένα διπλό ρόλο. Από τη μια λειτουργούσε ως «συλλογικός κεφαλαιοκράτης» προωθώντας τα συνολικά συμφέροντα της αστικής τάξης. Ταυτόχρονα, με μια σειρά δραστηριοτήτων - οι οποίες σχετιζόντουσαν κυρίως με τις ανάγκες ομαλής λειτουργίας του κεφαλαιοκρατικού μοντέλου ανάπτυξης, συσσώρευσης και εκμετάλλευσης σ' εκείνη τη φάση και με την επίδραση της ταξικής πάλης παρά με την «κοινωνική ευαισθησία» του κράτους ή του κεφαλαίου -, όπως για παράδειγμα αυτές που αφορούσαν στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης (κοινωνική προστασία, παιδεία, υγεία), στην εκτεταμένη κρατική ιδιοκτησία, στη «δικαιτητική» διαμεσολάβηση στις σχέσεις κεφαλαίου-εργασίας, το κράτος εμφανιζόταν ως εκφραστής των συμφερόντων όλης της κοινωνίας, ως «ουδέτερος-υπερταξικός διοικητής». Αυτή η δεύτερη πλευρά ήταν ιδιαίτερα αναβαθμισμένη μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο· συνέβαλλε, έτσι, στην ευρεία «νομιμοποίηση» του αστικού κράτους και του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος στις λαϊκές συνειδήσεις, στη συμφιλίωση των καταπιεζόμενων στρωμάτων μ' αυτά και στην ανάδειξή τους σε κεντρικούς μοχλούς της «συμμαχικής» πολιτικής του κεφαλαίου και της ενσωμάτωσης των λαϊκών μαζών.

Αυτή η εικόνα αλλάζει σήμερα ριζικά. Από τη μια με τις κάθε μορφής ιδιωτικοποιήσεις, με την κατεδάφιση των όποιων ψηγμάτων κοινωνικής προστασίας, με τη σκληρή δημοσιονομική πολιτική, με τη φορολογική αφαίμαξη, με την απελευθέρωση αρκετών τομέων από τις δεσμεύσεις της κρατικής παρέμβασης-διαμεσολάβησης, με τις νέες μορφές προμηδοδότησης του κεφαλαίου. Και από την άλλη, με την ενίσχυση των ποικιλόμορφων κατασταλακτικών-καταπιεστικών μηχανισμών (εργασιακών, εθνικών, υπερεθνικών), των εξωκρατικών αδύτων εξουσίας κ.λπ. Μ' αυτές τις αλλαγές, όμως, προβάλλει πλέον πιο ευδιάκριτα ο ρόλος του κράτους ως οργάνου και οργανωτή των ιδιοτελών συμφερόντων του κεφαλαίου, ως μηχανισμού ανταγωνιστικού προς τις ανάγκες των εργαζόμενων τάξεων. Έτσι, οδηγείται σε παροξυσμό η αντίθεση ανάμεσα στην - κρατική και μη - πολιτική ως κοινωνική πρακτική εξυπηρέτησης παγκοινωνικών συμφερόντων και στην πολιτική ως πρακτική εξυπηρέτησης της κεφαλαιοκρατικής τάξης πραγμάτων.

Η «αποκάλυψη» αυτή ακρωτηριάζει τη δυνατότητα του κράτους να δρα ως μοχλός ενσωμάτωσης ευρύτατων λαϊκών στρωμάτων ή και των πιο ανίσχυρων τμημάτων του κεφαλαίου στα πλαίσια της κυρίαρχης αστικής στρατηγικής. Παράλληλα, υπονομεύει τα κόμματα και ιδιαίτερα τα λεγόμενα κόμματα εξουσίας, τα οποία δρούσαν ως κύριοι διαχειριστές της κυβερνητικής-κρατικής εξουσίας. Καθώς αποψιλώνονται οι πιο ουσιαστικές από τις λειτουργίες που διαχειρίζονται, χάνεται «το έδαφος κάτω από τα πόδια τους», συρρικνώνονται οι περισσότερες από τις γέφυρες επικοινωνίας τους με τα λαϊκά στρώματα, χάνονται πολλές από τις δυνατότητες

χειραγώγησης που είχαν, και, μαζί με όλα αυτά, και η χρησιμότητά τους για το κεφάλαιο - τουλάχιστον στο βαθμό, την έκταση και με τη μορφή που γνωρίσαμε.

Η κρατική-κομματική διαμεσολάβηση και παρέμβαση, καθώς και η λειτουργία των αντιπροσωπευτικών θεσμών του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος αφυδατώνεται και από τη *διαρκή ρευστότητα των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών δεδομένων* που χαρακτηρίζει τη σημερινή εποχή και στην οποία έγινε ήδη αναφορά. Το παραδοσιακό πολιτικό σύστημα είχε αναπτυχθεί στο έδαφος σχετικά σταθερών και μακροχρόνιων δεδομένων, τα οποία έκαναν αναγκαία και δυνατή τη διαμεσολάβησή του και σφράγισαν τη φυσιογνωμία του.

Όλα αυτά σήμερα δεν υπάρχουν. Δημιουργείται, έτσι, στο κεφάλαιο η ανάγκη και η δυνατότητα για παράκαμψη των αστικών αντιπροσωπευτικών θεσμών, για αμεσότερη και απευθείας παρέμβαση σε κρίσιμους τομείς του κοινωνικοπολιτικού γίγνεσθαι, για αποτελεσματικότερο και χωρίς κρατικές ή άλλες διαμεσολαβήσεις έλεγχο αυτών των τομέων, για καλύτερη και ταχύτερη ανταπόκριση-σύνδεσή τους με τις μεταβαλλόμενες ανάγκες του. Πρόκειται για ένα ευρύτατο πέρασμα από την τυπική στην πραγματική υποταγή στο κεφάλαιο - σύμφωνα με τη μαρξιστική ορολογία -, για ένα μεγάλο κύμα «ιδιωτικοποίησης» που αγγίζει τις ΔΕΚΟ, την παιδεία, την κοινωνική ασφάλιση, αλλά και τον πολιτισμό (π.χ. χορηγίες), την πληροφόρηση, την ίδια τη λειτουργία και τους φορείς της πολιτικής, τις μορφές ενσωμάτωσης τμημάτων των καταπιεζόμενων τάξεων.

Όλες αυτές οι αλλαγές *ισχυροποιούν τη θέση και την αυτοτελή παρουσία του κεφαλαίου και των φορέων του* στα κοινωνικοοικονομικά πράγματα. Αυτή η εξέλιξη - που εδράζεται στον πυρήνα των κοινωνικών σχέσεων - φέρνει την καπιταλιστική επιχείρηση, το επιχειρηματικό πνεύμα, τη λογική του κέρδους και της αγοράς στο προσκήνιο όλων των σφαιρών της κοινωνικοπολιτικής ζωής. Παράλληλα, όμως, επανασυνδέει την έννοια της πολιτικής με τον πραγματικό πυρήνα της, τις παραγωγικές σχέσεις - πράγμα που για πολλά χρόνια είχε σκιαστεί -, αποκαλύπτει πιο ευδιάκριτα την ουσία και το ρόλο της, φέρνει το έδαφος αλλά και το επίκεντρο των πολιτικών αντιπαραθέσεων πιο άμεσα στη βασική αντίθεση της καπιταλιστικής κοινωνίας, την αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας.

Εδώ είναι αναγκαίες τρεις διευκρινήσεις.

Πρώτον, σε ότι αφορά τους όρους «ιδιωτικοποίηση» της πολιτικής, «κατάργησή» της από το κεφάλαιο. Οι όροι αυτοί περιγράφουν σ' ένα βαθμό τις τάσεις που ήδη αναφέρθηκαν. Ωστόσο η υπερβολή τους είναι προφανής, καθώς ούτε η πολιτική θα καταργηθεί όσο υπάρχει ταξική κοινωνία, ούτε η ανάγκη του κεφαλαίου για ορισμένους μηχανισμούς πολιτικής διαμεσολάβησης θα εκλείψει πλήρως. Αυτό, λοιπόν, που συντελείται στην ουσία είναι μια ριζική αναμόρφωση της πολιτικής και του πολιτικού συστήματος, είναι μια προσπάθεια υπέρβασης της πολιτικής κρίσης με κεφαλαιοκρατικούς όρους, είναι η ενίσχυση του ρόλου και της έννοιας της πολιτικής ως καταπίεσης και χειραγώγησης.

Δεύτερον. Στις παραγράφους αυτές η προσοχή μας εστιάστηκε στους μηχανισμούς πολιτικής διαμεσολάβησης και στο ρόλο του κράτους. Ωστόσο η παρούσα

πολιτική κρίση δεν αφορά μόνο στον τύπο της κρατικής παρέμβασης, δεν είναι μόνο κρίση των μηχανισμών πολιτικής διαμεσολάβησης, δεν αγκαλιάζει μόνο τους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Απ' όλη την ανάλυση που παρατίθεται εδώ γίνεται φανερό ότι πρόκειται για μια πολύ πιο βαθιά και πολύπλευρη διαδικασία.

Η τρίτη επισήμανση αφορά στις απόψεις που διατυπώνονται τελευταία για την «επιστροφή του κράτους» και την «επάνοδο του κεϊνσιανισμού», οι οποίες αντλούν επιχειρήματα από τη δραστηριοποίηση του κράτους σε μιά σειρά τομείς υποδομών αναγκαίων για το κεφάλαιο (μεταφορές, ενέργεια, τηλεπικοινωνίες, δίκτυα). Όμως αυτές οι εξελίξεις δεν συνιστούν επάνοδο στην περίοδο της εκτεταμένης επιχειρηματικής δραστηριότητας του κράτους· αντίθετα σχετίζονται με τη συγκρότηση ενός εκσυγχρονισμένου και ευέλικτου πλέγματος οικονομικής δραστηριοποίησης, το οποίο στις σημερινές συνθήκες θα διαμορφώνει τις καλύτερες προϋποθέσεις για τη μεγιστοποίηση της κεφαλαιοκρατικής κερδοφορίας.

Το διεθνές περιβάλλον αλλάζει

Στις εξελίξεις που προαναφέρθηκαν πρέπει να προσθέσουμε και τις γιγαντιαίες διαστάσεις που παίρνει η *διεθνοποίηση*, τις ασύλληπτης εμβέλειας και ταχύτητας πλανητικές μεταφορές κεφαλαίων, εμπορευμάτων, γνώσεων και εργατικών χεριών, την *ηγεμονική παρουσία των πολυεθνικών-πολυκλαδικών μονοπωλίων* στην κορυφή της πυραμίδας του κεφαλαίου. Οι διαδικασίες αυτές ασφυκτούν στα πλαίσια του εθνικού αστικού κράτους - χωρίς να μπορούν για την ώρα να το υπερβούν ολοκληρωτικά -, συρρικνώνουν την παραδοσιακή έννοια του εθνικού χώρου και «ανατινάζουν» ποικιλότροπα τα μεταπολεμικά διαμορφωμένα σύνορα και τους εδαφικούς περιορισμούς - όπως ακριβώς σε παλιότερες εποχές οι χαμηλότερες βαθμίδες διεθνοποίησης και συγκέντρωσης του κεφαλαίου δυναμίτιζαν τα όρια της πόλης-κράτος ή του τοπικού κράτους, απαιτώντας ευρύτερες μορφές συγκρότησης της εξουσίας και της κερδοφορίας του.

Οι διεργασίες αυτές *υποβαθμίζουν την πολιτική σημασία των εθνικών θεσμών και οργάνων* (αναβαθμίζοντας, όμως, τον ιδεολογικό ρόλο τους για την ενσωμάτωση των καταπιεζόμενων τάξεων) και απομακρύνουν πολλούς από τους πιο ουσιαστικούς κρίκους της εξουσίας τόσο από τους εθνικούς αντιπροσωπευτικούς θεσμούς όσο και από τα πιο ανίσχυρα τμήματα του κεφαλαίου. Ταυτόχρονα, ισχυροποιείται ο ρόλος και η εξουσιαστική δύναμη άλλων υπερεθνικών κέντρων, όπως τα διεθνή πιστωτικά ιδρύματα (ΔΝΤ, Διεθνής Τράπεζα), διάφοροι οργανισμοί (G-7, ΟΟΣΑ, GATT), ενώσεις του κεφαλαίου, ιμπεριαλιστικοί συνασπισμοί. Γενικεύονται, τέλος, οι περιφερειακές καπιταλιστικές ενοποιήσεις-«ολοκληρώσεις» (π.χ. Ευρωπαϊκή Ένωση, NAFTA, APEC), χωρίς αυτό να σημαίνει, βέβαια, ότι καταργούνται οι ενδοκαπιταλιστικοί ανταγωνισμοί.

Όμως ο αποσταθεροποιητικός πολιτικός ρόλος αυτών των τάσεων δεν περιορί-

ζεται μόνο στις εξελίξεις που προαναφέρθηκαν. Η «λειτουργία» τους εντείνει στο έπακρο την ανισόμετρη οικονομική, κοινωνική και πολιτική ανάπτυξη όχι μόνον ανάμεσα στις διάφορες χώρες αλλά και στο εσωτερικό της ίδιας χώρας. Δημιουργούνται, έτσι, από τη μια δυναμικοί θύλακες ανάπτυξης και, από την άλλη, ευρύτατες κοινωνικές, γεωγραφικές και εθνικές ζώνες περιθωριοποίησης και φτώχειας. Πολλοί από αυτούς τους θύλακες δείχνουν να «αυτονομούνται» από τον υπόλοιπο εθνικό χώρο, να αποσπώνται από τον εθνικό «κορμό» και να επιδιώκουν την απευθείας και «κατά μόνας» ένταξή τους στο «χρυσό πυρήνα» της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Εκδηλώσεις αυτής της εξέλιξης είναι η συζήτηση στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης γύρω από το δίπολο «διεύρυνση ή εμβάθυνση», οι τριγμοί της ενιαιότητας του κράτους-έθνους σε μια σειρά περιοχές (Βόρεια Ιταλία, Φλάνδρα Βελγίου, Βαρκελώνη Ισπανίας) κ.λπ. Πρόκειται για μια εξέλιξη φαινομενικά αντίθετη με την τάση της «ολοκλήρωσης». Μια πιο διαλεκτική προσέγγιση όμως, δείχνει ότι τέτοια αντίθεση δεν υπάρχει και ότι η διεθνική «ολοκλήρωση» συνέβαλε από τη μια στην ανισόμετρη ανάπτυξη, στη δημιουργία των δυναμικών θυλάκων και στην τροφοδότηση των διαλυτικών για το έθνος-κράτος τάσεων (συνέβαλε, δηλαδή, στην «αποολοκλήρωση» των κατώτερων βαθμίδων της, των εθνικών κρατών), ενώ ταυτόχρονα οδήγησε σε νέες μορφές «ολοκλήρωσης» με ολόκληρα έθνη-κράτη ή με τμήματά τους.

Όλες αυτές οι τάσεις, μαζί με τις νέες μορφές που παίρνει ο κεφαλαιοκρατικός ανταγωνισμός, με την έκρηξη των τεχνολογιών και της πληροφορικής, καθώς και με την πολυδιάσπαση αρκετών από τις πρώην «σοσιαλιστικές» χώρες (ΕΣΣΔ, Γιουγκοσλαβία, Τσεχοσλοβακία) αλλάζουν ριζικά το πλανητικό γεωπολιτικό περιβάλλον, πυροδοτούν διαρκείς και σκληρούς εμπορικούς πολέμους, τροποποιούν τη γεωστρατηγική θέση, τις φιλοδοξίες και τις συμμαχίες αρκετών χωρών και ολιγαρχιών, οξύνουν τις διαμάχες για την κατάκτηση των αγορών και των σφαιρών επιρροής, αναστατώνουν τους συσχετισμούς δύναμης και τα σύνορα σε παγκόσμιο επίπεδο. Η παρουσία αυτών των υπόγειων ρευμάτων και η καθοριστική συχνά επίδρασή τους στο πολιτικό σκηνικό είναι ορατή περισσότερο από ποτέ, έστω και αν συχνά προβάλλουν άλλοτε με το πρόσωπο εθνικών, μειονοτικών ή θρησκευτικών προβλημάτων, άλλοτε με το μανδύα της «ανθρωπιστικής βοήθειας» και της «διασφάλισης της διεθνούς τάξης» σε επεμβάσεις τύπου Σομαλίας ή σε πολέμους όπως αυτός του Κόλπου, άλλοτε με «αλλαγές φρουράς» σε κυβερνητικούς ρόλους και άλλοτε με μάχες για το όνομα, τα σύμβολα ή την «καθαρότητα της φυλής».

Απ' όσα προαναφέρθηκαν αναφύεται πιεστικά ένα σοβαρότατο θεωρητικό πρόβλημα: αυτό που σχετίζεται με το εθνικό κράτος και τις προοπτικές του. Βεβαίως δεν φαίνεται πιθανή στο άμεσο μέλλον η κατάργησή του και η αντικατάστασή του από γεωγραφικά ευρύτερες δομές κρατικής συγκρότησης του κεφαλαίου και της εξουσίας του. Γιατί, όμως θα πρέπει να αδιαφορήσουμε ή να θεωρήσουμε ως ανύπαρκτες και μη ουσιώδεις τις τάσεις που ήδη αναφέρθηκαν; Και ακόμα, γιατί θα πρέπει να αποκλειστεί στο μέλλον η δημιουργία ευρύτερων από το σημερινό κράτος-έθνος συγκροτήσεων της κεφαλαιοκρατικής εξουσίας; Αν ως μοναδικό και

κυρίαρχο κριτήριο για τη συγκρότηση του κράτους και για τη διαμόρφωση των συνόρων θεωρηθεί η εθνική, γλωσσική, ιστορική και πολιτισμική ομοιογένεια, τότε ίσως μια τέτοια εξέλιξη χαρακτηριστεί ως απίθανη. Δεν θα οδηγηθούμε, όμως, στο ίδιο συμπέρασμα αν, παράλληλα μ' αυτό το κριτήριο, συνυπολογίσουμε - ιδιαίτερα σήμερα - και μια σειρά άλλους σημαντικούς - μάλλον σημαντικότερους - παράγοντες όπως: η βαθμίδα συγκέντρωσης και διεθνοποίησης του κεφαλαίου, οι διεθνείς (συχνά με ένοπλο τρόπο διεξαγόμενες) αντιπαραθέσεις για το μίσρασμα των αγορών και των σφαιρών επιρροής, η ανισόμετρη οικονομική και πολιτική ανάπτυξη κ.λπ. Τονίσαμε ιδιαίτερα το σήμερα, γιατί στην εποχή μας οι διαδικασίες και οι μηχανισμοί πολιτισμικής ενοποίησης είναι πολύ πιο ισχυροί και πλούσιοι από παλιά και, συνεπώς, πολύ ικανότεροι να διαμορφώσουν μια λίγο-πολύ κοινή πολιτισμική ταυτότητα εκ των υστέρων, ξεπερνώντας τις δυσκολίες που πιθανόν θα δημιουργηθούν από μια χρονική πρωτοπορία των οικονομικών-παραγωγικών διαδικασιών ενοποίησης.

*****

Μοιάζει, λοιπόν, με ειρωνία της τύχης και όμως έτσι είναι: το πολιτικό σύστημα και το κοινοβουλευτικό πολίτευμα δυναμιτίζονται πολλαπλά: και από τη νίκη των κεφαλαιοκρατικών δυνάμεων απέναντι στην εργατική τάξη (στο εσωτερικό των χωρών και διεθνώς)· και από τις συνέπειες αυτής της νίκης· και από την κρίση της στρατηγικής που οδήγησε σ' αυτή τη νίκη· αλλά και από τις προσπάθειες υπέρβασης αυτής της κρίσης. Η σύμπλεξη αυτή δίνει στην παρούσα πολιτική κρίση εκρηκτικές διαστάσεις, πολύ περισσότερο που δεν φαίνονται στον οριζόντα πειστικές εναλλακτικές λύσεις, ενώ όποιες δοκιμάστηκαν είχαν βραχύ βίο.

Το πρόβλημα για την κυρίαρχη κεφαλαιοκρατική τάξη θα ήταν ακόμα πιο δυσεπίλυτο, αν ταυτόχρονα με τις εξελίξεις που προαναφέρθηκαν λειτουργούσε και η ανταγωνιστική κοινωνική, πολιτική και ιδεολογική παρουσία των καταπιεζόμενων τάξεων. Όμως αυτή η παρουσία δεν υπάρχει. Υπάρχουν μεμονωμένες εκρήξεις και τάσεις αμφισβήτησης-διαμαρτυρίας προς την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων (η συνεισφορά των οποίων στην όξυνση της πολιτικής κρίσης δεν πρέπει να υποτιμηθεί). Υπάρχει η παρέμβαση «των κάτω» που λειτουργεί αντικειμενικά και ανεξάρτητα από τις πολιτικές συνειδήσεις ως έκφραση της αντίθεσης του δημιουργικού εργαζόμενου ανθρώπου της σημερινής εποχής με τις εκμεταλλευτικές κοινωνικές σχέσεις. Ωστόσο όλα αυτά δεν συνιστούν ένα υπολογίσιμο προς την κεφαλαιοκρατική πραγματικότητα «αντίπαλο δέος». Όσο, λοιπόν, απουσιάζει ένας τέτοιος πόλος η ουσιαστική υπέρβαση της πολιτικής κρίσης μοιάζει αδύνατη. Γιατί, ασφαλώς, οι τροποποιήσεις του πολιτικού συστήματος που γίνονται με κριτήριο τις ανάγκες του κεφαλαίου δεν αποτελούν διέξοδο, ή τουλάχιστον δεν αποτελούν διέξοδο προς όφελος της κοινωνικής πλειοψηφίας.

Βιβλιογραφία

- Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ, *Ο πολιτικός μηχανισμός της δικτατορίας των μονοπωλίων*, Σύγχρονη Εποχή, 1982.
- Albert M., *Καπιταλισμός εναντίον Καπιταλισμού*, Γαλαίος, 1993.
- Goldthorpe J. H., «Κοινωνικές τάξεις και πολιτική στην αναπτυσσόμενη βιομηχανική κοινωνία», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ.4, Οκτώβριος 1994.
- Δημούλης Δ. - Γιαννούλη Χρ., *Έθνη-Τάξεις-Πολιτική, Η διαλεκτική του πολέμου*, Κριτική, 1995.
- Ελευθεροτυπία Κυριακάτικη*, «Το λυκόφως των κομμάτων», σειρά άρθρων για την κρίση του κοινοβουλευτισμού, 16/1/1994 - 15/5/1994.
- Hobsbawm E. J., *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα - Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, Καρδαμίτσας, 1994.
- Ήφαιστος Π., «Υπερεθνικότητα πριν και μετά το Μάαστριχτ και θεωρία των διεθνών σχέσεων», *Επιθεώρηση Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, τ. 11/1993.
- Ιωακείμoglou Η., *Ηγεμονία και ολοκλήρωση, Η διεθνής οικονομία τη δεκαετία του '90*, Ιαμός, 1994.
- Καλογεράτος Π., *Έρευνα πάνω στην κρίση των κοινοβουλίων*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1994.
- Καλτσώνης Δ., «Οι επιπτώσεις της ευρωπαϊκής καπιταλιστικής ενοποίησης στον αστικό κοινοβουλευτισμό», *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, τ.1/1994.
- Καρτάλιος Π.Ε., *Το τέλος της πολιτικής*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1994.
- Kennedy P., *Προετοιμασία για τον 21ο αιώνα*, Νέα Σύνορα - Α.Α. Λιβάνης, 1994.
- Κοτζιάς Ν., *Κράτος και Πολιτική - Η διαλεκτική του Κράτους*, Νέα Σύνορα - Α.Α. Λιβάνης, 1993.
- Κύρτσος Γ., «Το πολιτικό σύστημα (διεθνώς) και στην Ελλάδα σε κρίση», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 19/11/1992.
- Μηνακάκης Β., *«Λευκή Βίβλος» της ΕΟΚ - Ο Μεσαίωνας του 2000*, Στάχυ, 1994.
- Μητρόπουλος Α.Π., *Εργασία και συνδικάτα στη μεταβιομηχανική κοινωνία*, Νέα Σύνορα - Α.Α. Λιβάνης, 1993.
- Le Monde diplomatique*, Αφιερώματα, ελληνική έκδοση, τ.1-2-3-4-5-6.
- Μουζέλης Ν., *Ο εθνικισμός στην ύστερη ανάπτυξη*, Θεμέλιο, 1994.
- Μπιτσάκης Ε., «Για την έννοια της πολιτικής», *Ουτοπία*, τ.3, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1992.
- Ντε Μπρινόφ Σ., *Κράτος και κεφάλαιο*, Θεμέλιο, 1983.
- Offe C., «Κομματική δημοκρατία και κράτος αρωγός», *Λεβιάθαν*, τ. 11/1991.
- Παπακωνσταντίνου Π., «Κι όμως, θα' πρεπε να χρωστάμε χάρη στον Μπερλουσκόνι», *Πριν*, 28/4/1994.
- Σοσιαλιστική Θεωρία και Πράξη*, «Το κόμμα σήμερα. Από τις πελατειακές σχέσεις στο κόμμα θεσμό», Αφιέρωμα, Νοέμβριος- Δεκέμβριος 1990.
- Συλλογικό (Πρακτικά 1ου Συνεδρίου στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, 4-6 Οκτωβρίου 1989), *Οι λειτουργίες του κράτους σε περίοδο κρίσης - Θεωρίες και ελληνική εμπειρία*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1990.
- Συλλογικό (Επιμέλεια Werner Bonefeld - John Holloway), *Μεταφορτισμός και κοινωνική μορφή*, Εξάντας, 1993.
- Τόφλερ Α., *Νέες Δυνάμεις*, Κάκτος, 1991.
- Τόφλερ Α., *Πόλεμος και Αντιπόλεμος*, Κάκτος, 1994.
- Τζιατζής Κ., «Η κρίση έχει και φτωχινά μονοπάτια», *Πριν*, 11/10/1992.
- Τζιατζής Κ., «Η κυοφορία της τρίτης "μεταπολίτευσης"», *Πριν*, 24/4/1994.
- Φωτόπουλος Τ., *Η νεοφιλελεύθερη συναίνεση και η κρίση της οικονομικής ανάπτυξης*, Γόρδιος, 1993.
- Φωτόπουλος Τ., «Το Κράτος-Έθνος και η Αγορά», *Κοινωνία και Φύση*, τ.5, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1993.
- Χουάρ Ού. - Φέχγερ Γ., *Ο Μαρξ και ο Ένγκελς για την Πολιτική*, Σύγχρονη Εποχή, 1987.